

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Joanny Kurkiewicz,
pt.:

**„PROBLEM WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO OSÓB STARSZYCH W OPINII
SENIORÓW”,**

przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Barbary Nowak, prof. UKEN,
w Wydziale Pedagogiki i Psychologii, Kierunek: Pedagogika, Kraków 2025.

Recenzja przygotowana przez ks. prof. dra hab. Kazimierza Pierzchałę, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych i Technicznych, Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Chrześcijańskiej i Biografistyki Pedagogicznej, Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin, <https://orcid.org/0000-0001-9972-943X>, Lublin 2026.

W oparciu o uchwałę Rady Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie wyznaczającej recenzentów rozprawy doktorskiej w postępowaniu w sprawie nadania *mgr Joannie Kurkiewicz* stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika, zlecającej przygotowanie recenzji rozprawy doktorskiej przedstawiam co następuje:

Zgodnie z treścią art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. 2018 poz. 1668, tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1571, 1871, 1897, z 2025 r. poz. 619, 620, 621, 622, 1162) rozprawa doktorska powinna prezentować ogólną wiedzę teoretyczną kandydata oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a jej przedmiotem winno być oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Przedłożona do recenzji praca doktorska zostanie oceniona zgodnie z treścią wskazanego artykułu.

Dobry tekst naukowy według Beaty Stępień, w *„Zasadach pisania prac naukowych. Prace doktorskie i artykuły”*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016 – powinien być: istotny naukowo, logicznie skonstruowany, spójny w treści i składzie, prosty, przejrzysty, precyzyjny, zwarty, zobiektywizowany oraz ciekawy, pobudzający do myślenia i zapadający w pamięć.

Dla oceny pracy doktorskiej istotna jest odpowiedź na pytania: czy podjęto w niej konkretny problem badawczy, czy został on jasno określony, czy nakreślono czytelne cele jakie dana praca sobie stawia, czy układ problematyki pracy jest adekwatny do podjętego problemu i nakreślonych celów, czy – wreszcie została udzielona odpowiedź na główne pytanie/a badacza? Czy przyjęte zostały adekwatne do postawionego problemu

badawczego metody badań? Jak je zastosowano? Nadto jawi się pytanie o wartość dysertacji dla współczesnej refleksji naukowej.

Praca zostanie oceniona pod względem:

- logicznym – *Czy przejścia między rozdziałami są płynne, a całość logiczna?*
- jasności – *Czy tytuły rozdziałów precyzyjnie odzwierciedlają ich treść (unikając np. zbyt ogólnych sformułowań)?*
- kompletności – *Czy uwzględniono wszystkie kluczowe elementy (wstęp, teoria, metodologia, wyniki, zakończenie, wnioski)?*
- wkładu w naukę: *Czy praca wypełnia zidentyfikowane luki i wnosi coś nowego do dziedziny?*
- formalnym – Poprawność formatowania (marginesy, czcionka) i edycji (tabele, wykresy).

Ocena rozkładu pracy doktorskiej, w tym informacje o jej poszczególnych częściach składowych

Recenzowana praca w swojej strukturze obejmuje klasyczny układ analizy naukowej, jest dobrze zorganizowana, posiada standardową, logiczną budowę typową dla badań naukowych, z podziałem na część: **1. Wstęp** (jasno określa temat, uzasadnia jego znaczenie i nowatorstwo, przedstawia cel pracy, opisuje cel przeglądu literatury, pytania/hipotezy badawcze, zakres oraz zastosowaną metodologię, a na końcu opisuje strukturę poszczególnych rozdziałów, pokazując kontekst naukowy i plan działania), **2. Teoretyczną** (przegląd literatury) i **3. Empiryczną** (metodologia, wyniki, dyskusja), a na końcu **rekapitulację, wnioski i rekomendacje**.

Struktura pracy obejmuje siedem rozdziałów, interdyscyplinarnych rozważań naukowych na 300 ponumerowanych stronach.

W pierwszym rozdziale pt.: „ZNACZENIE POJĘCIA SENIORA W TLE DYNAMIKI PRZEMIAN SPOŁECZNYCH”. W kontekście wykluczenia społecznego seniorów kluczowe jest nie tylko dostrzeganie ich trudności, ale również zrozumienie wartości, jakie seniorzy wnoszą do społeczeństwa. Jest to grupa, która nie tylko stanowi istotny segment populacji, ale także dysponuje niezwykle cennym zasobem – doświadczeniem życiowym oraz mądrością. Ich historia, pełna wyzwań i osiągnięć, dostarcza młodszym pokoleniom lekcji, które mogą być nieocenione w kształtowaniu przyszłości wspólnoty. Seniorzy odgrywają kluczową rolę w społeczeństwie jako nośnicy tradycji, mądrości życiowej i doświadczenia, pełniąc funkcję mentorów dla młodszych pokoleń, wspierając

rodziny (np. w opiece nad wnukami) i budując więzi międzypokoleniowe, co przynosi obopólne korzyści: młodszy zyskuje wiedzę, a seniorzy poczucie bycia potrzebnym, co redukuje ich ryzyko izolacji i poprawia zdrowie psychiczne. Ich aktywność społeczna, często niedoceniana, wnosi stabilność i wzbogaca kulturę, przeciwdziałając jednocześnie problemom starzejącego się społeczeństwa.

Rozdział ten stanowi fundament teoretyczny dla dalszych badań i analiz przeprowadzonych w pracy, dostarczając narzędzi do zrozumienia skomplikowanego zjawiska wykluczenia społecznego seniorów.

Drugi rozdział pt.: „AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA OSÓB STARSZYCH W POLSCE: STAN OBECNY, DETERMINANTY PRZEMIAN” – ukazuje rolę seniorów we współczesnych społeczeństwach, która staje się coraz bardziej istotna w obliczu globalnych zmian demograficznych. Seniorzy pełnią różnorodne funkcje, które wykraczają poza tradycyjne postrzeganie ich jako biernych odbiorców wsparcia społecznego. Ich udział w przekazywaniu wartości kulturowych, wiedzy międzypokoleniowej, a także ich wkład ekonomiczny i społeczny są kluczowe dla zrównoważonego rozwoju współczesnych społeczeństw.

W rozdziale tym Kandydatka podkreśliła także wyzwania, z jakimi borykają się seniorzy w dynamicznie zmieniającym się świecie. Niestety adaptacja do zmian technologicznych, społecznych i urbanistycznych może być trudnym procesem, który często prowadzi do wykluczenia osób starszych.

Trzeci rozdział pt.: „WPŁYW STARZEJĄCEGO SIĘ ŚRODOWISKA NA GOSPODARKE” przedstawia szczegółową analizę aktywności społecznej i zawodowej seniorów w Polsce, zwracając uwagę na istotne zmiany demograficzne, które powodują wzrost udziału osób starszych w populacji. Kandydatka podkreśla, że problem starzenia się społeczeństwa wymaga nie tylko refleksji nad politykami społecznymi, ale także nad aktywizacją osób starszych na rynku pracy i w życiu społecznym. W rozdziale tym Autorka skupia się na trzech głównych aspektach wpływających na sytuację seniorów: ageizmie (*«nietolerancji wobec osób starszych»*) i dyskryminacji ze względu na wiek, stereotypach dotyczących starszych pracowników oraz systemie zabezpieczenia emerytalnego.

W czwartym rozdziale pracy pt.: „STRATEGIE INSTYTUCJI STREFY PUBLICZNEJ WOBEC PROBLEMU LUDZI STARSZYCH W POLSCE” Kandydatka analizuje wpływ starzejącego się społeczeństwa na gospodarkę, wskazując, że zmieniająca się struktura demograficzna to jedno z najpoważniejszych wyzwań, przed jakimi stoją współczesne

państwa. Wzrost liczby osób starszych wywiera istotny wpływ na różne sektory gospodarki, w tym rynek pracy, opiekę zdrowotną oraz sektor usług. W rozdziale tym Doktorantka omawia, jak te zmiany demograficzne wpływają na pracodawców, systemy opieki zdrowotnej i farmaceutyczny oraz rynek usług skierowanych do seniorów.

W rozdziale piątym pt.: „MIEJSCE PROBLEMU STARZEJĄCEGO SIĘ SPOŁECZEŃSTWA W POLITYCE INSTYTUCJI MIĘDZYNARODOWYCH” Kandydatka analizuje kluczowe strategie instytucji strefy publicznej w Polsce, które mają na celu wsparcie osób starszych w obliczu starzejącego się społeczeństwa. Starzenie się populacji wymaga skoordynowanych działań różnych instytucji publicznych, aby zapewnić seniorom godne warunki życia, odpowiednie zabezpieczenia socjalne, zdrowotne i możliwości integracji społecznej. Na początku rozdziału omówiony został katalog instytucji zaangażowanych w realizację polityk społecznych skierowanych do seniorów, w tym Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ), Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) oraz lokalne jednostki samorządu terytorialnego. Instytucje te, we współpracy z organizacjami pozarządowymi, pełnią kluczową rolę w realizacji działań skierowanych na poprawę jakości życia osób starszych.

W rozdziale szóstym dysertacji pt.: „PODSTAWY METODOLOGICZNE BADAŃ WŁASNYCH” Pani Joanna Kurkiewicz opisuje zastosowane metody (ogólne podejście), techniki (sposób zbierania danych) i narzędzia, a także co zostało zbadane (przedmiot, cel) i na jakiej grupie, uzasadniając każdy wybór dla zapewnienia wiarygodności wyników.

Przygotowanie i realizacja badań zależą w dużym stopniu od wyboru osób, z którymi badacz będzie prowadził wywiady. Metody jakościowe koncentrują się na indywidualności, wyjątkowości i subtelności doświadczeń jednostki, bez opierania się na liczbach i statystykach. Celem jest zrozumienie niezwykłości każdej historii życia.

Rozdział siódmy dysertacji pt.: „PROBLEM WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO W OPINII SENIORÓW” dotyczy interpretacji wyników badań własnych i zawiera podsumowanie tychże wyników oraz ich dyskurs w kontekście stanu badań w przedmiotowym zakresie. W sumie Kandydatka zbadała: 1) Uczucie osamotnienia wśród seniorów, 2) Kontakt z młodszym pokoleniem. Formy interakcji; 3) Odczucie marginalizacji społecznej wśród osób starszych; 4) Formy aktywności społecznej; 5) Wpływ wykluczenia społecznego na stres związany z procesem starzenia; 6) Wykluczenie społeczne osób starszych: wpływ na młodsze pokolenia i utrata cennych

doświadczeń życiowych oraz 7) Wymiar różnic kulturowych w kontekście występowania wykluczenia społecznego osób starszych.

Problem wykluczenia społecznego seniorów jest wielowymiarowy, a w opinii samych seniorów obejmuje głównie: „niewidzialność” społeczną, ograniczony dostęp do technologii, kultury, rynku pracy i rehabilitacji, trudności w mobilności, utratę ról społecznych i poczucie osamotnienia, często wynikające z utraty bliskich, zmian demograficznych (migracja młodych) oraz stereotypizację starości. Seniorzy czują się marginalizowani, doświadczają dyskryminacji i mają problem z samodzielnym funkcjonowaniem w cyfrowym świecie.

Kolejnym elementem struktury pracy jest „REKAPITULACJA, WNIOSKI I REKOMENDACJE” to kluczowe elementy podsumowawczy pracy badawczej, gdzie **rekapitulacja** podsumowuje fakty, **wnioski** to interpretacje oparte na danych (konkretne, oparte na dowodach), a **rekomendacje** to konkretne, praktyczne sugestie działań, wynikające z wniosków, mające na celu rozwiązanie problemu lub poprawę sytuacji. Ważne, że są one jasne, zwarte, realistyczne i osadzone w kontekście nawet dla decydentów, wskazując oczekiwane korzyści.

W pracy brak jednak ZAKOŃCZENIA, które jest absolutnie kluczowym i obowiązkowym elementem struktury pracy doktorskiej. Powinno zwieźle podsumowywać główne ustalenia, odpowiadać na pytania badawcze postawione we wstępie, podkreślać wkład pracy i wskazywać kierunki dalszych badań, nie wprowadzając nowych informacji, a stanowiąc satysfakcjonujące domknięcie całej analizy. W pewnym sensie rolę zakończenia spełnia rozdział: *„Rekapitulacja, wnioski i rekomendacje”*, niemniej jednak jest to mankamentem pracy.

W sumie struktura jest przemyślana i spójna z tematem, spełniając większość standardów, identyfikując luki i potwierdzając wkład w naukę.

Pod względem konstrukcji dysertacja jest prawie kompletna, spełniająca warunki stawiane rozprawom doktorskim.

Ocena zastosowanego piśmiennictwa

Zdaniem recenzenta Kandydatka w pełni zrealizowała zakres prac, koniecznych do zbudowania prawidłowego modelu badawczego. Piśmiennictwo stanowi solidną podstawę dla argumentacji, dowodzi wiedzy teoretycznej i umiejętności badawczych

Doktorantki, jest aktualne i różnorodne, dobrej jakości, aktualne, w wystarczającej ilości i adekwatne do przedmiotu pracy, literatura jest reprezentatywna, nowoczesna, bogata i poprawnie wykorzystana w kontekście problematyki badawczej, a także jest dobrze i poprawnie sformatowane.

Wskazanie oraz ocena celu pracy

Biorąc pod uwagę charakter badań ich przedmiotem jest zjawisko wykluczenia społecznego. Warto dodać, iż chodzi o opinię osób, które przeżyły już większość swojego życia i prezentują bogate doświadczenia indywidualne i społeczne.

W prowadzonych badaniach naukowych przyjęto następujący cel główny:
Analiza postrzegania wykluczenia społecznego osób starszych przez seniorów.

W sumie celem jest zbadanie, jak sami seniorzy rozumieją, odczuwają i identyfikują zjawisko wykluczenia (izolacji, marginalizacji) w swoim środowisku, jakie są jego przyczyny z ich perspektywy, oraz jakie obszary (np. transport, instytucje, kultura) są postrzegane jako najbardziej problematyczne, co pozwoli lepiej dostosować działania wspierające i profilaktyczne.

Główne aspekty analizy pracy:

- zrozumienie, czy seniorzy czują się wykluczeni, jakie są ich subiektywne odczucia i jak oceniają swoją sytuację (np. dobre samopoczucie, obojętność, złe samopoczucie).
- wskazanie przez samych seniorów czynników, które według nich prowadzą do wykluczenia, takich jak brak wsparcia, problemy finansowe, zdrowotne, technologiczne czy bariery w dostępie do usług.
- określenie konkretnych sfer życia (np. transport publiczny, instytucje, kultura, media) postrzeganych jako źródło izolacji.
- analiza różnic w postrzeganiu wykluczenia w zależności od wieku, płci, wykształcenia czy sytuacji społeczno-ekonomicznej seniorów,
- identyfikacja potrzeb seniorów w zakresie wsparcia i aktywności, co jest kluczowe dla tworzenia skutecznych strategii zapobiegania izolacji.

W sumie w podsumowaniu brak jest odniesienia się do celu pracy, co jest poważną wadą merytoryczną, wskazującą na niespójność i niezrealizowanie założeń, co mogłoby skutkować negatywną oceną recenzenta. W pracy (s. 263) wskazano, że celem badań uczyniono zgłębienie problemu wykluczenia społecznego w opinii seniorów. Do celu postawiono trzy pytania badawcze, na które Autorka odpowiada.

W sumie cel badania został zrealizowany bez wyraźnego wskazania na ten fakt. Mam nadzieję, że Kandydatka odpowiednio odniesie się do tego przy obronie.

Wskazanie oraz ocena zastosowanych metod badawczych

Zacznę od oceny postawienia pytania badawczego, czyli istotnego dla pracy problemu. Odpowiedź znaleźć już można we wstępie, w którym Autorka przedstawiła także główną perspektywę metodologiczną dysertacji.

W badaniach dotyczących problematyki wykluczenia społecznego wśród seniorów zastosowano badania zarówno ilościowe jak i podejście jakościowe. Realizację badań oparto na metodzie wielokrotnego studium przypadku, a jako technikę wybrano w pierwszej fazie kwestionariusz ankiety, a później swobodne wywiady indywidualne. Taki sposób prowadzenia rozmów umożliwił uczestnikom wyrażenie siebie oraz głębsze zbadanie ich osobistej sfery duchowości. Badania zostały przeprowadzone wśród seniorów korzystających z różnych form wsparcia instytucjonalnego. W projekcie wzięło udział w pierwszej fazie 350 respondentów, a później dziesięciu narratorów, którzy angażowali się w żywy i otwarty dialog.

Wybrane metody są adekwatne do problemu badawczego, zapewniają wiarygodność i rzetelność wyników, stanowią oryginalne rozwiązanie i dowodzą umiejętności Doktorantki w prowadzeniu badań. Jasno opisany został ich kontekst, narzędzia, próbę badawczą i ograniczenia. I w końcu narzędzia badawcze są właściwie uzasadnione i zastosowane, co jest kluczowe dla wartości pracy naukowej.

Ocena wyników badań

Kandydatka podkreśla niezwykłość spotkań i dialogów z narratorami, zauważa, że doświadczenia te mają istotne odzwierciedlenie w omawianej w części teoretycznej. Analiza ta umożliwiła trafniejsze odpowiedzi na pytania postawione w części metodologicznej. Odśłoniło to również pewne prawidłowości oraz potwierdziło zasadność prowadzenia badań dotyczących opinii seniorów na temat wykluczenia społecznego.

W trakcie analizy wypowiedzi dostrzeżono liczne odniesienia do teorii oraz płynące z nich wnioski (s. 242-256 pracy).

Kandydatka w dysertacji odpowiada na postawione pytania badawcze:

Pierwszym z nich jest pytanie: *W jakim wymiarze wykluczenie społeczne może zwiększyć stres związany z procesem starzenia się, co przekłada się na przyspieszony rozwój patologii zdrowotnych?* By móc na nie odpowiedzieć zbadano jak często seniorzy odczuwają stres związany z procesem starzenia się oraz jak często badani odczuwają osamotnienie i niezrozumienie.

W kontekście starzejącego się społeczeństwa, zrozumienie tych dynamik staje się niezwykle istotne. Zdaniem Autorki dysertacji celem powinno być nie tylko tworzenie strategii wsparcia dla seniorów, ale i budowanie bardziej empatycznego społeczeństwa, które dostrzega ich potrzeby i zrozumienie. Wsparcie emocjonalne, ułatwienie kontaktów międzyludzkich oraz inicjatywy mające na celu integrację osób starszych z szerszą społecznością mogą przynieść znaczące korzyści w walce z poczuciem osamotnienia, a tym samym poprawić jakość ich życia.

Pytaniem drugim jest: *W jakim stopniu wykluczenie społeczne osób starszych wpływa na młodsze pokolenie i utratę cennych doświadczeń życiowych?* W odpowiedzi na to pytanie Pani Joanna podkreśliła brak interakcji międzypokoleniowej, która prowadzi do niewłaściwego postrzegania i braku szacunku wobec osób starszych. Zauważa także, że izolacja międzypokoleniowa skutkuje utratą tradycji, wartości oraz wzorców, które mogłyby być przekazywane dzięki bezpośrednim kontaktom między różnymi pokoleniami.

Natomiast Trzecim pytaniem badawczym jest: *W jakim wymiarze różnice kulturowe są czynnikami decydującymi w kontekście wykluczenia społecznego osób starszych?* Z dialogu wynikało, że aby odpowiedzieć na to pytanie należy się zastanowić nad stereotypami i uprzedzeniami jak również pozytywnymi postawami wobec starości.

Zasadniczą rekomendacją Kandydatki na przyszłość jest konieczność rozszerzenia badań na osoby, które nie korzystają z żadnych form wsparcia. Obecne wyniki opierają się na badaniach przeprowadzonych wśród dziesięciu osób, z których każda miała kontakt z różnymi instytucjami oferującymi pomoc. Zrozumienie potrzeb i doświadczeń osób, które nie są objęte wsparciem, może dostarczyć cennych informacji na temat czynników wpływających na ich sytuację życiową. Może to również pomóc zidentyfikować ewentualne luki w systemie wsparcia oraz dowiedzieć się, jakie bariery mogą istnieć dla tych, którzy potrzebują pomocy, ale jej nie otrzymują.

Podczas badań i analizy zjawiska wykluczenia społecznego seniorów ujawniono, jak ważna jest ich opinia. **Seniorzy pragną być** postrzegani jako aktywni uczestnicy życia społecznego, a nie tylko jako osoby wymagające opieki. **Zgłaszają potrzebę** współdecydowania o formach wsparcia, które są im przyznawane, podkreślając znaczenie autonomii i godności. **Domagają się** odpowiednich warunków funkcjonowania oraz elastycznych instytucji i programów, które będą dostosowane do ich indywidualnych potrzeb. **Seniorzy chcą być** równymi partnerami w decyzjach dotyczących ich życia oraz uczestniczyć w społeczności lokalnej, rozwijając swoje pasje i relacje społeczne.

Kandydatka sprawnie odnosi się do literatury i teorii. Przeprowadzone badania są zgodne z celami badawczymi i literaturą, wskazują na znaczenie i wpływ odkryć, potwierdzają wartość poznawczą oraz wskazują praktyczne rekomendacje dla praktyki. W dysertacji nie występuje powtarzanie wyników bez interpretacji (tzw. parafrazowania). W sumie badanie wnoszą nową i pozytywną wiedzę.

Informacja o ewentualnych nieprawidłowościach

Praca nie posiada większych nieprawidłowości, jest rzetelna, poprawna metodologicznie i zgodna z etyką badań, nie zawiera błędów merytorycznych, fałszowania danych, a jedynie ewentualnie drobne niedociągnięcia (wykazane wcześniej), które nie wpływają na wiarygodność wyników i są typowe dla procesu badawczego.

Kwestię braku *Zakończenia* opisano wcześniej.

Hipotezy są próbą odpowiedzi na sformułowane problemy badawcze. Niezależnie od tego, jakie jest ich źródło – wyrażają wstępne przekonanie badacza o tym, „*co jest znaczące w badanej kwestii?*” Hipoteza określa spodziewany związek między zmiennymi niezależnymi a zależnymi.

Wg opinii naukowych hipotezy niekiedy mogą nawet okazać się one wręcz niepożądane w rozwiązywaniu niektórych rodzaju problemów. W ten sposób – jak twierdzą niektórzy badacze – można uniknąć wywierania przez nie wpływu na końcowy wynik przeprowadzanych badań na temat właściwości (wartości) zmiennych, czyli badań *stricte* diagnostycznych. Wydaje się, że zastosowane rozwiązanie w dysertacji podyktowane zostało faktem, że uwarunkowania WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO OSÓB

STARSZYCH W OPINII SENIORÓW są złożonymi konstruktami teoretycznymi, stąd też trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć wiele poruszanych zagadnień.

Nie wiem tylko dlaczego Autorka dysertacji we Wstępie (s. 8) wspomina o hipotezach, wymienia główną oraz cząstkowe hipotezy, przy problemie badawczym (s. 154, 162 i 163) opisuje hipotezy badawcze, ale w badaniach już o nich zapomina (!!!!).

Sytuacja, gdy autorka wspomina o hipotezach we wstępie i metodologii, a potem o nich zapomina, jest błędem metodologicznym wskazującym na brak spójności między teorią a praktyką badawczą, co oznacza, że badanie nie weryfikuje postawionych założeń; wymaga to zazwyczaj dodania analizy danych pod kątem potwierdzenia/obalenia hipotez w części empirycznej lub przeredagowania wstępu i metodologii, aby dostosować je do faktycznie prowadzonych badań, co może być problemem w pracach naukowych, gdzie hipotezy są kluczowe dla struktury. Mam nadzieję, że Kandydatka szczegółowo odniesie się do tej kwestii przy obronie.

Kolejna kwestia. W polskiej typografii odnośnik do przypisu (numer lub symbol) umieszcza się zawsze przed kropką, przecinkiem, średnikiem i innym znakiem kończącym zdanie, z wyjątkiem cudzysłowu zamykającego (gdzie stawiamy go przed kropką), a po cudzysłowie zamykającym (jeśli odnosi się do całego cytatu) stawiamy odnośnik i dopiero potem kropkę (jeśli ma być po cudzysłowie). Przy skrótach z kropką odnośnik umieszcza się po skrócie i nie powtarza się kropki. Niestety Kandydatka nie przykładała do tej zasady dostatecznej uwagi i w pracy można odnaleźć przeróżne sytuacje w tym względzie.

W sumie praca jest wartościowa i po drobnych korektach, uzupełnieniach godna publikacji.

Oryginalność opracowania problemu naukowego

Podsumowanie oryginalności opracowania naukowego podkreśla, że jego wartość leży w prezentacji nowych, niepublikowanych wcześniej wyników, które wnoszą coś świeżego do wiedzy (np. poprzez nowy problem, teorię, metodę, czy analizę danych), odpowiadając na luki w literaturze i udzielając ostatecznej odpowiedzi na postawione pytanie badawcze w sposób precyzyjny i istotny. Oryginalność wynika z nowatorskiego podejścia do tematu, zastosowania unikalnej metody, szeroko zakrojonej syntezy czy odkrycia nieznanych dotąd zależności, a jej weryfikacja następuje poprzez wyniki badań lub analiz teoretycznych.

Sama Kandydatka stwierdza, iż mimo że literatura naukowa dostarcza szerokiego spektrum badań dotyczących wykluczenia społecznego seniorów, wciąż istnieje potrzeba bardziej szczegółowej analizy tego zjawiska z perspektywy samych zainteresowanych. Wprowadzenie głosu seniorów i zrozumienie ich doświadczeń może dostarczyć nowych wniosków, które przyczynią się do lepszego zrozumienia tego złożonego problemu.

Zdaniem recenzenta **oryginalność** w badaniu wykluczenia społecznego seniorów może polegać na głębokim wejściu w ich subiektywne odczucia i perspektywy (metody jakościowe), analizie wykluczenia w konkretnych, mało badanych obszarach (np. cyfrowym, kulturowym, wśród seniorów z rzadkimi chorobami), porównaniu doświadczeń grup „ukrytych” (np. aktywnych zawodowo) oraz na zastosowaniu nietypowych metod zbierania danych, takich jak wywiady narracyjne, skupiając się na ich definicji samotności, dyskryminacji i barier, a nie tylko stereotypach.

W niniejszej pracy Kandydatka podjęła szczegółowe działania mające na celu analizę zjawiska wykluczenia społecznego seniorów oraz jego wpływu na proces starzenia się i samopoczucie osób starszych. Starzenie się, będące naturalnym etapem życia każdego człowieka, nie powinno być utożsamiane z chorobą, lecz wymaga zrozumienia i odpowiednich działań, które zagwarantują seniorom godne życie oraz pełne uczestnictwo w społeczeństwie. **Trzeci wiek to naturalny etap życia każdego człowieka, która zasługuje na szacunek i godne życie.**

Dlaczego te badania są ważne?

- dostarczają wiedzy o „głosie” samych seniorów, co jest cenniejsze niż tylko opinie ekspertów czy obserwatorów;
- pomagają w opracowaniu realistycznych i adekwatnych interwencji, które faktycznie odpowiadają na potrzeby tej grupy;
- umożliwiają zrozumienie, jak seniorzy radzą sobie z problemami (np. adaptacja w instytucjach) i jakie strategie stosują.

Problem naukowy recenzowanej dysertacji jest precyzyjny, stanowi nowe ujęcie problemu, dotyczy ważnego zagadnienia w pedagogice, jest jasno zdefiniowany, właściwie determinuje cele, obiekt i metody badawcze, wskazuje na pewne luki, którą badania mają wypełnić.

Ocena ogólnej wiedzy teoretycznej i umiejętności samodzielnej pracy naukowej

Zasadniczym aspektem kompetentnej pracy badawczej jest obiektywizm. Podsumowując, stwierdzam, że opracowanie rozprawy jest spójne i uporządkowane. Doktorantka tworzy nowe rozwiązania, wyjaśnia nieznane fakty, zdarzenia i procesy, ograniczenia dotychczasowych ustaleń innych badaczy, wysuwa nowe wnioski i teorie, wskazując jednocześnie na skutki tych osiągnięć oraz proponuje rekomendacje dla teorii oraz praktyki. Zaobserwować można dobry warsztat naukowy zarówno: pisarski jak i metodyczny.

Przedstawione oceny i postulaty korespondują z rozważaniami zawartymi w poszczególnych rozdziałach rozprawy doktorskiej. Umiejętność dokonania wnikliwej oceny otrzymanych wyników własnych badań wskazuje, że Doktorantka jest świadoma szans i zagrożeń badawczych, a także ich praktycznego wykorzystania.

Kluczowym w ocenie rozprawy doktorskiej jest ocena ogólnej wiedzy teoretycznej i umiejętności samodzielnej pracy naukowej Kandydatki. Jestem przekonany, że Doktorantka posiada odpowiednią wiedzę teoretyczną w swojej dziedzinie oraz potrafi samodzielnie prowadzić badania naukowe, co wykazała w interesującym opracowaniu.

Konkluzja końcowa

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska **mgr Joanny Kurkiewicz** oceniona została przeze mnie **na ocenę bardzo dobrą**.

Recenzowana praca doktorska stanowi istotny wkład w rozwój pedagogiki w zakresie *PROBLEMU WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO OSÓB STARSZYCH W OPINII SENIORÓW*. Podjęty przez Doktorantkę problem posiada zarówno znaczenie naukowe, jak również aplikacyjne. Praca dotyczy tematyki bardzo interesującej i aktualnej. Ma ona znaczenie poznawcze, wnosi wkład w poszerzenie wiedzy o wielu wątkach w zakresie zastosowania koncepcji naukowych. Jest ona nowatorska i może stanowić istotną pomoc w prowadzeniu dalszych badań.

Uważam, że praca Kandydatki, spełnia warunki zawarte w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. 2018 poz. 1668, t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1571, 1871, 1897, z 2025 r. poz. 619, 620, 621, 622, 1162) i niniejszym wnoszę

o dopuszczenie Pani **mgr Joanny Kurkiewicz** do kolejnych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauk pedagogicznych.

Życzę dalszych sukcesów i powodzenia w życiu osobistym i naukowym.

Warszawa, dnia 22.01.2026 ..

Rozimierz Pierzchała

